

SOCJOLOGIA HISTORYCZNA – KLUCZOWA NA PERYFERIACH

Anna Sosnowska
Uniwersytet Warszawski

Oddajemy Państwu „Stan Rzeczy” poświęcony socjologii historycznej. Czym zajmuje się ta dziedzina? Czym różni się od socjologii głównego nurtu? Jak blisko jej do historii społecznej?

Niniejszy tekst przedstawia wizję socjologii historycznej jako dyscypliny, w której spotykają się mocne strony socjologii oraz historii społecznej i gospodarczej, a także pokrewnych dyscyplin humanistyki. Zarysowuje też interpretację jej rozwoju.

Moja interpretacja rozwoju i instytucjonalizacji tej dyscypliny kluczową rolę przypisuje powojennym lewicowym historykom społecznym i gospodarczym w Europie, w tym w Polsce. To ich zwrot ku masom społecznym, klasom niższym i niezachodnim regionom świata ukształtował w latach 60. i 70. pokolenie lewicowych socjologów historycznych w Stanach Zjednoczonych. To ci ostatni, zwłaszcza Immanuel Wallerstein czerpiący z dorobku historyków gospodarczych, odpowiadają za instytucjonalizację socjologii historycznej zarówno w American Sociological Association, jak i International Sociological Association. Moja wizja idzie więc w innym kierunku niż wpływała interpretacja rozwoju dyscypliny autorstwa Georga Steinmetza (2010; 2018), inspirowana Bourdiańską metodą analizy pola, która kładzie nacisk na wpływ niemieckich socjologów historycznych, którzy w latach 30. i 40. znaleźli azyl na amerykańskich uniwersytetach. Instytucjonalizacja socjologii historycznej, jak próbuję pokazać, wyrasta z zainteresowania klasami niższymi i regionami peryferyjnymi, których rozwój przebiegał w sposób odmienny od przedstawionego w klasycznych teo-

riach socjologicznych. Zaprezentowana tu interpretacja ma charakter autorski, ponieważ ukazuje program rozwoju socjologii historycznej w Polsce jako dyscypliny zainteresowanej wschodnioeuropejskimi ścieżkami rozwoju historycznego i relacjami tego regionu z resztą świata. Moja interpretacja jest z konieczności wstępna i zaprasza do debaty kolejnych uczestników.

Punktem dojścia mojej opowieści o rozwoju dyscypliny jest jej instytucjonalizacja w postaci osobnych: sekcji w ramach American Sociological Association (ASA) w 1980 i 1982 r., komitetu badawczego w International Sociological Association (ISA) w 2016 r. i sekcji Polskiego Towarzystwa Socjologicznego (PTS) w 2021 r. Początek tej opowieści, czyli przedinstytucjonalne dzieje dyscypliny, to badania historyczno-porównawcze i sposób wnioskowania Alexa de Tocqueville'a, który w pierwszej połowie XIX w. wybrał się na badania do USA, ówczesnych peryferii.

/// Socjologia historyczna jako połączone działa socjologii i historii

Socjologia historyczna to, najprościej mówiąc, spotkanie socjologii z historią w praktyce badawczej. Socjologiczne poszukiwanie powtarzalnych wzorów zachowania grup ludzkich połączone z badaniami nad przeszłością.

Trzy główne obszary i typy badań, w których dochodzi do takiego spotkania, to badania nad długimi procesami społecznymi, nad przeszłymi korzeniami zjawisk współczesnych oraz analiza skończonych zjawisk z przeszłości z użyciem metod socjologicznych. Pierwszy obszar możemy określić jako makrosocjologię historyczną, czyli badania nad długimi procesami społecznymi, które zaczęły się w przeszłości, ale wciąż trwają i organizują współczesność. Wielkie struktury, masowe grupy społeczne i ich długie trwanie, a także współzależność między różnymi regionami świata są tu kluczowe. Do tego nurtu należą analiza kapitalizmu, kolonizacji, migracji ze wsi do miast i z regionów biedniejszych do bogatszych, protestów społecznych i rewolucji, czyli długich i powszechnych procesów składających się na modernizację w różnych częściach świata. Znakiem rozpoznawczym tych badań jest podejście globalne lub porównawcze, w tym analiza systemu-świata. Takie podejście reprezentują prace klasyków socjologii historycznej *The Modern World System* Immanuela Wallersteina (2011) i *State and Social Revolutions* Thedy Skocpol (1979).

Bardziej szczegółowe badania nad przeszłymi korzeniami zjawisk współczesnych to kolejna klasyczna strategia socjologii historycznej. Ich celem jest historyczne wyjaśnienie, skąd się wzięły i jak się formowały zja-

wiska o kluczowym znaczeniu dla współczesności, jak europejskie państwo narodowe, które zglobalizowało się jako forma organizacji życia politycznego. Praca *Coercion, Capital, and European States, AD 990–1990* Charlesa Tilly’ego (1990) jest klasycznym przykładem takiego podejścia. Jeszcze bardziej ograniczone terytorialnie i czasowo badania już skończonych zjawisk z przeszłości, w których stosuje się metody socjologiczne lub odwołania do teorii socjologicznych, możemy określić jako mikrosocjologię historyczną. Najlepiej reprezentują ją prace o charakterze porównawczym. Doskonałym przykładem tego nurtu jest para książek o społecznościach chłopów-robotników i Żydów w przemysłowym mieście Johnstown w końcu XIX i na początku XX w. autorstwa Ewy Morawskiej (1984; 1996).

Najważniejszym wkładem socjologicznym do badań wszystkich tych trzech typów jest orientacja na wyjaśnienie zjawisk poprzez porównania między epokami i obszarami oraz odwołanie się do tego, co społeczne, czyli tworzone w interakcji między ludźmi i grupami, a nie natury (nawet ludzkiej) lub zrealizowanej woli jednostek czy grup. Najmocniejszym wkładem historycznym do takich badań – poza oczywistym zainteresowaniem przeszłością – jest umiejętna analiza źródeł archiwalnych i rozumienie przeszłego kontekstu społecznego, który jest inny niż współczesny. Pierwsza oferuje historykom ochronę przed idiografią i nacjonalizmem, a druga daje socjologom szansę na uniknięcie prezentyzmu i nieświadomego uwiedzenia ideologicznego (Tilly 1981; 1984).

/// Metoda historyczno-porównawcza Tocqueville’a. Prehistoria

Za patronów socjologii historycznej, najstarszych autorów symbolizujących zbliżenie między dwiema dyscyplinami trzeba uznać Alexisa de Tocqueville’a, Karla Marksa w tej części jego twórczości, która dotyczyła historycznych korzeni kapitalizmu (a nie wykladała prawa i przewidywała kierunek rozwoju społecznego), oraz najmłodszego z nich Maxa Webera, biorącego już udział w instytucjonalizacji socjologii jako dyscypliny akademickiej. Wpływ Webera i Marksa na dyscyplinę jest powszechnie znany. Chcę tu zwrócić uwagę na Tocqueville’a – najstarszego, zapomnianego chyba w tej roli komparatystę stosującego historyczne wyjaśnienia współczesnych mu zjawisk. Wykorzystana przez niego metoda historyczno-porównawcza jest wciąż inspirowana (Acemoglu i Robinson 2014; 2022).

O *demokracji w Ameryce* przedstawia wyniki studiów Tocqueville’a nad społeczeństwem amerykańskim i francuskim z lat 30. XIX w. (Tocqueville 1976). Te badania nie spełniają warunków bezstronności (jasne jest od

pierwszej chwili, że Tocqueville kocha Francję, a Stany Zjednoczone chce poznać i zrozumieć jako wzór przyszłości), a książka pełna jest uogólnień o bliżej nieznanym pochodzeniu. Tocqueville nie przeprowadził żadnego sondażu na temat wartości ani we Francji, ani w Stanach Zjednoczonych, a jego metoda etnograficzna nie jest dokładnie opisana. Nie wiemy, jak bardzo dbał, żeby rozmawiać z Amerykanami różnego pochodzenia społecznego. Jego poglądy na temat ludności rdzennej i niewolniczej są rasistowskie i dziś nie do przyjęcia. Jednak uważam, że warto czytać *O demokracji w Ameryce* jako wczesny i wciąż inspirujący przykład zastosowania metody historyczno-porównawczej, kluczowej dla socjologii historycznej pierwszego i drugiego typu na mojej liście.

Zarówno obyczaje (np. małżeńskie), wartości (np. honor, poleganie na sobie czy stosunek do pracy), jak też prawa, kształt władz lokalnych i centralnych we Francji i Stanach Zjednoczonych traktowane są w *O demokracji...* jak wynik długiego procesu historycznego. Porównanie dwóch społeczeństw w wybranych dziedzinach praw i obyczajów pozwoliło ustalić główne różnice i wyraźnie zobaczyć cechy każdego z nich. Tocqueville wyjaśniał te różnice przez odwołanie do historii, choć brał też pod uwagę warunki naturalne. Wciąż nowe w 1830 r. społeczeństwo amerykańskie zorganizowano wokół zasad formalnej równości (białych wolnych mężczyzn) i indywidualizmu, czyli odpowiedzialności za siebie i samodzielną możliwość zmiany swojego położenia. Te zasady, wywodził Tocqueville, odzwierciedlały fakt, że było to społeczeństwo nowe, organizowane od zaledwie 200 lat na słabo zaludnionych terenach (odebranych ludności rdzennej), gdzie przetrwanie zależało od zaradności i umiejętności współpracy z innymi w podobnej sytuacji. Ponadto prawa wprowadzone w USA utrwały istniejące zasady. Inaczej ułożyły się sprawy w porewolucyjnym społeczeństwie francuskim. Jak przekonywał Tocqueville, normy równości i samodzielności, choć pożądane, przyjmowały się we Francji z trudem. Przez kilkaset lat trwania społeczeństwa stanowego, z królem, arystokracją i biskupami, ludzie przywykli widzieć siebie przede wszystkim jako części grup, które dawały jakieś szanse i nakładały pewne ograniczenia, podczas gdy powodzenie życiowe zależało od umiejętności rozgrywania relacji ze zwierzchnikami i mobilizacji podwładnych (Tocqueville 1976: 327–328). Tak też traktowali władze lokalne i państwowe.

Mniej znanym, ale bardziej systematycznym przykładem zastosowania metody historyczno-porównawczej jest zawarte w *O demokracji w Ameryce* studium społeczeństw dwóch sąsiednich stanów: niewolniczego Kentucky i wolnego Ohio (tamże: 233–236). Strategia Tocqueville'a wciąż imponuje

pomysłowością, jak studiować długotrwały wpływ instytucji społecznych na dobrobyt, stosunek do pracy, stosunki społeczne i kulturę materialną. Analizowane stany, choć podobne pod względem klimatu, ukształtowania terenu i oddzielone tylko rzeką, ogromnie różniły się krajobrazem społecznym. Kentucky założono i zasiedlono nieco wcześniej niż Ohio, jak zaobserwował Tocqueville, jednak zaludnienie jest tu rzadkie, a ziemię, niewłaśczone pod uprawę, porośnięte lasem. W Ohio zaludnienie jest gęste, drogi pełne są podróżujących w interesach ludzi, ziemię starannie zagospodarowano pod uprawy, zbudowano też eleganckie i wygodne domy. Z dzisiejszej perspektywy trudno zgodzić się z Tocquevillem w sprawie nieużytków, bo wydają się rozsądnym rozwiązaniem dla planety. Niezależnie od tego jego studium pozostaje ciekawym wynikiem obserwacji naturalnego eksperymentu. Historia stworzyła warunki niemal laboratoryjne do porównania sytuacji społecznej w podobnych przyrodniczo i sąsiadujących obszarach. Jeśli warunki naturalne, instytucje polityczne i osadnicy są podobni w obu miejscach, to za odmiennością odpowiada element różniący – niewolnictwo, argumentował Tocqueville. To, że w Kentucky istniała grupa ludzi, którzy pracowali za darmo, pod przymusem, bez korzyści i w udręczeniu, skutkowało przekonaniem, że wysiłek i pracowitość są odrażające i należy kojarzyć je z pogardzanym statusem niewolnika, podczas gdy najwyższym uznaniem cieszyły się czynności nieprzynoszące żadnego pożytku, jak wojna i polowania. W Ohio, gdzie ludzie musieli żyć z własnej (a nie niewolniczej) pracy, wysiłek przekładał się na osobisty zarobek i dobrobyt. Motywacja do kolejnych aktywności była ogromna i ludzie odznaczyli się czymś „na kształt heroizmu w ich pragnieniu zysku” (tamże: 235).

Sto pięćdziesiąt lat po tym, jak Tocqueville odwiedził Stany Zjednoczone, American Sociological Association zarejestrowało – jako pierwsze ze stowarzyszeń socjologicznych – sekcję Socjologii Historycznej i Porównawczej. Rola amerykańskiego socjologa Immanuela Wallersteina była kluczowa w uformowaniu się podobnej sekcji w ISA. Recepcja Tocqueville’a, choć ważna dla historycznych interpretacji Seymoura Martina Lipseta (1979; 1990; 1997; 2000), nie okazała się najważniejsza dla instytucjonalizacji socjologii historycznej ani w Stanach Zjednoczonych, ani na świecie. Jak przekonuję dalej, to zwrot w powojennej historiografii europejskiej ku historii społecznej i gospodarczej mas wpłynął na amerykańskich badaczy, w tym socjologów historycznych. Z punktu widzenia kształtowania się socjologii historycznej jako osobnej poddyscypliny – takiej, jaką znamy dzisiaj – najistotniejszy był moment jej instytucjonalizacji w ramach American Sociological Association w dwóch sekcjach w 1980 i 1982 r. oraz

International Sociological Association ponad 20 lat później, w 2016 r. Instytucjonalizacja w latach 70. i 80. to złoty okres amerykańskiej socjologii historycznej, a przełom XX i XXI w. to moment jej popularyzacji w świecie niezachodnim (Sosnowska 2004). Poniżej przedstawiam interpretację, jak ukształtowała się ta dyscyplina aż do jej instytucjonalizacji.

/// Historia robi krok w stronę socjologii. Europa. Powojnie¹

Sądzę, że to powojenne zbliżenie historyków i historiografii do socjologii w dłuższej perspektywie okazało się kluczowe dla ukształtowania się socjologii historycznej. Stało się to w Europie kontynentalnej, w tym w Polsce oraz w Wielkiej Brytanii, lecz wywarło wpływ na badaczy amerykańskich.

Historycy nauk społecznych pozostają zgodni co do wpływu II wojny światowej na skład i organizację życia naukowego oraz wyobraźnię i przekonania badaczy (Stobiecki 2020; Kiliias 2017; Steinmetz 2010). W okresie powojennym lokują korzenie dyscypliny (Smith 1991). Dennis Smith, autor klasycznej już *The Rise of Historical Sociology*, podkreśla nową wrażliwość i stan świadomości charakterystyczne dla wojennego pokolenia historyków. Kontynentalne doświadczenie wojny i nazizmu odsłoniło słabość tradycyjnych dyscyplin nauk społecznych w wyjaśnianiu, a zwłaszcza przewidywaniu wielkich wydarzeń społecznych. Skutki nazizmu i wojny ostatecznie skompromitowały historiografię nacjonalistyczną i zmieniły paradygmat uprawiania historii po obu stronach żelaznej kurtyny. Nastąpił odwrót od historii państwo- i narodotwórczej, a zwrot ku narzędziom socjologicznym i strukturalnemu (w opozycji do wydarzeniowego) stylowi myślenia. Wśród historyków przyniósł on tendencję do myślenia w kategoriach masowych zjawisk społecznych, wielkich grup i klas społecznych, w opozycji do przedwojennej historiografii wielkich postaci, umów i wojen dyplomatycznych oraz narodów (Grabski 2000; Żarnowski 2007). Dodatkowo akcentowanie kultury materialnej i materialnych raczej niż duchowych i ideowych wymiarów przeszłego życia odróżniało historyków, którzy zdominowali życie akademickie po wojnie, od tych popularnych przed wojną (Zadencka 2015).

Do takich inicjatyw zaliczyć trzeba prace francuskiego środowiska historycznego *Annales*, stworzonego przez Luciena Febvre'a i Marca Blocha jeszcze w latach 20., „czterdzieści lat zanim łączenie historii, socjologii, antropologii

¹ Określenie „powojnie” pożyczam od Tony'ego Judta (2010). Judt przekonuje, że europejska historia drugiej połowy XX w. rozgrywała się w cieniu II wojny światowej i była odpowiedzią na jej dewastujące konsekwencje. Takie jest też przesłanie tej części mojego tekstu.

i ekonomii stało się modne” (Chirot 1984: 22), a także Karla Polanyiego projekt holistycznych, interdyscyplinarnych nauk społecznych, zrealizowany najpełniej w jego *The Great Transformation* z lat 40. (Polanyi 2010), oraz prace Shmuela Noaha Eisenstadta i Reinharda Bendixa z lat 60. (Skocpol 1984).

Tak więc „około roku 1960 – zauważa Daniel Grinberg z pozycji historyka historiografii – pojawiają się programowe teksty zapowiadające narodziny nowych szkół myślenia historycznego”, w tym „nowej historii społecznej”, postulującej „oddanie głosu niemy dotąd ofiarom dziejów, «milczącej większości» prawie nieobecnej w klasycznych tekstach historycznych” (Grinberg 2002), oraz studia nad procesami masowymi. Pracą, która ustaliła standardy nowej historii społecznej, była wydana po raz pierwszy w 1963 r. książka Edwarda Palmera Thompsona *Making of the English Working Class* (1963). Wyznaczyła ona jedno z głównych, obok badań nad konfliktami, rewolucją i buntownikami, pól zainteresowań nowej dyscypliny – historię pracy i pracujących klas społecznych. Autor przedstawił w niej oryginalną interpretację procesu kształtowania się samoświadomej klasy robotniczej w Anglii. Jego interpretacja podkreśliła rolę kultury (Kościoła metodystycznego, tradycyjnych wzorów relacji społecznych we wspólnocie), świadomego wysiłku organizacyjnego i moralnego wyboru. Thompson podjął polemikę z obowiązującym ciągle w marksizmie połowy lat 60. ekonomizmem. Głos Thompsona, zaangażowanego w lewicową działalność polityczną, do 1956 r. członka Brytyjskiej Partii Komunistycznej redaktora „Past and Present” i „New Left Review”, był niezwykle ważny dla kształtowania się nowej historiografii – inspirowanej marksizmem, ale zrywającej z nim. Studium Thompsona wyznaczyło standard analizy innych wielkich grup społecznych. Jego metodologię zastosowali Eugene Genovese (1972) i Elizabeth Fox-Genovese (1988) w studiach nad amerykańskimi niewolnikami, a grupa nowojorskich badaczy związanych z New School for Social Research w pracy o amerykańskich robotnikach miejskich (Feagin, Tilly, Williams 1972; Katznelson 1981).

Bez ryzyka błędu można chyba powiedzieć, że powrót do zainteresowań historią społeczną w latach 60. z nowych pozycji stanowił istotny etap przemian w historiografii, ponieważ ją udostępnił, przekonał do niej socjologów (ówczesnego) młodszego pokolenia, przez co przyczynił się do ukształtowania socjologii historycznej. Nowość podejścia polegała na odrzuceniu państwowotwórczej historiografii XIX i XX w. i powołaniu „nowej historii”. Jej najważniejszymi aktorami stali się Eric Hobsbawm i brytyjskie środowisko skupione wokół czasopisma „Past and Present”, Fernand Braudel i francuska szkoła *Annales*.

Lata 60. to także rozkwit socjologizującej historiografii w Polsce. Toczyły się wówczas gorące debaty na temat przyczyn gospodarczej słabości Polski i – szerzej – Europy Środkowo-Wschodniej. Szczególną, choć nie wyłączną rolę odegrały tu środowiska Mariana Małowista, Witolda Kuli, Andrzeja Wyczańskiego i Jerzego Topolskiego (Sosnowska 2004). Immanuel Wallerstein wskazał prace historyków Fernanda Braudela i Mariana Małowista jako źródło inspiracji swojej słynnej książki *The Modern World-System I*. Braudel z kolei odwoływał się do badań Kuli nad polskim feudalizmem XVI–XVIII w. w poświęconych peryferiom rozdziałach *Kultury materialnej i kapitalizmu* (2019). Wspólną cechą tej socjologizującej historiografii w Polsce i w Europie było poszukiwanie wyjaśnień długich procesów historycznych (przede wszystkim wschodnioeuropejskiego zacofania gospodarczego), perspektywa globalna lub porównawcza, a także korzystanie z dorobku pokrewnych dziedzin humanistyki: antropologii, demografii i socjologii.

/// Socjologia robi krok w stronę historii. Stany Zjednoczone.

Lata 70. i 80.

Okres instytucjonalizacji socjologii historycznej w latach 70. i 80. XX w. to z kolei złoty okres amerykańskiej socjologii historycznej. Powstały wtedy najważniejsze, wzorcowe dla naszej poddyscypliny prace: Immanuela Wallersteina, Daniela Chirota, Charlesa Tilly’ego i Thedy Skocpol. Założona w 1980 r. w ramach American Sociological Association (ASA) sekcja Ekonomii Politycznej Systemów-Światów (Political Economy of the World-System²) bezpośrednio odwołuje się do dorobku Wallersteina, wspomnianego już kilkakrotnie najważniejszego socjologa historycznego. Skupia badaczy także spoza USA, zajmuje się regionami niezachodnimi i deklaruje antykapitalistyczne i antykolonialne zaangażowanie ideologiczne. Theda Skocpol, inna kluczowa postać, także pracowała w tej sekcji. Związani z nią byli również André Gunder Frank, Janet Abu-Lughod oraz Giovanni Arrighi, którym sekcja przyznała nagrody za całość dorobku akademickiego. W 1982 r. w ASA powstała natomiast sekcja Socjologii Porównawczej i Historycznej (Comparative-Historical Sociology³), której antykapitalistyczne

² <https://www.asanet.org/asa-communities/sections/political-economy-world-system>; dostęp: 11.04.2022.

³ <https://www.asanet.org/asa-communities/sections/comparative-historical-sociology>; dostęp: 11.04.2022.

zaangażowanie jest mniej wyraźne, a publikacje nagradzanych przez nią autorów częściej dotyczą polityki⁴.

Wszystkie znane mi wyjaśnienia, że to właśnie lata 70. i 80. w Stanach Zjednoczonych były momentem instytucjonalizacji socjologii historycznej, odwołują się do czynników pozaakademickich, ideologicznych, politycznych. George Steinmetz, wykorzystując Bourdieuskie podejście do badania pola socjologii akademickiej i międzynarodowego krążenia idei naukowych, upatruje korzeni amerykańskiej socjologii historycznej we wpływie niemieckich uczonych, migrantów z lat 30. i 40., którzy znaleźli schronienie na amerykańskich uniwersytetach. Choć zastrzega, że „wpływ socjologów historycznych, uchodźców [z Niemiec] nie był ani bezpośredni, ani natychmiastowy” (Steinmetz 2010: 19), przekonuje, że C. Wright Mills, autor *Białych kołnierzyków* (1965) i *Elity władzy* (1956), a także, co ważniejsze, pionier amerykańskiej socjologii historycznej Barrington Moore Jr. ukształtowali się intelektualnie pod wpływem niemieckich socjologów historycznych, z którymi pracowali w latach 40. i 50. Jednak dopiero kryzys społeczny lat 60. w Stanach Zjednoczonych doprowadził do rozwoju środowiska i instytucjonalizacji dyscypliny.

Steinmetz przekonuje, że w odpowiedzi na kryzys akademickie nauki społeczne „odrzucały hegemonię pozytywistyczną”, tak jak społeczeństwo odrzuciło fordyzm z jego regularnością i powtarzalnością. W podobnym duchu lata 60. interpretował Jerzy Szacki w klasycznej *Historii myśli socjologicznej*. To czas kryzysu funkcjonalizmu, który był

teoretyczną nadbudową solidnej, zinstytucjonalizowanej i pogodzzonej z istniejącym porządkiem społecznym socjologii akademickiej okresu, w którym w Stanach Zjednoczonych nie było wielkich ideologicznych konfrontacji, a świat społeczny wydawał się doskonale ustabilizowany. (Szacki 1981: 783)

Według Thedy Skocpol socjologia historyczna powstała jako sprzeciw wobec dominującej tradycji socjologicznej: ewolucjonizmu, którego zwieńczeniem miał być model funkcjonalistyczny, a także ekonomistycznego, scjentystycznego i mechanistycznego marksizmu. Zainteresowanie socjologów amerykańskich kieruje się ku zjawiskom konfliktu, rewolucji i nowoczesnej zmiany politycznej. „[M]iędzy latami 50. i 80. wizje świata zakładane przez zarówno statyczną, jak i dynamiczną wersję funkcjonalizmu

⁴ <http://chs.asa-comparative-historical.org/awards/barrington-moore-book-award/>; dostęp: 1.04.2022.

wydały się pozbawione większego sensu w obliczu konfliktów politycznych w Stanach Zjednoczonych i na całym świecie” (Skocpol 1984: 3). Zainteresowanie grupami i regionami pomijanymi dotąd przez amerykańskie nauki społeczne prowadziło do rewizji poglądów na historię. W latach 60. i 70. XX w. ukazują się pierwsze, klasyczne już dziś, prace Barringtona Moore’a, rodziny Tilly, a zwłaszcza Charlesa Tilly’ego, Thedy Skocpol oraz Immanuela Wallersteina i jego (zbuntowanego) ucznia Daniela Chirota (Moore 1966; Skocpol 1979; Tilly 1979; Tilly, Tilly i Tilly 1975). Wspólną cechą tych pierwszych amerykańskich prac socjologii historycznej i wspomnianej już amerykańskiej historii społecznej był zwrot ku tym dziedzinom życia społecznego, które tradycyjna historiografia pomijała, takim jak konflikt, opór, bunt, oraz zainteresowanie grupami zmarginalizowanymi, takimi jak ludność skolonizowana, chłopci, niewolnicy, robotnicy czy kobiety. Gdy zajmowała się polityką, to w przeciwieństwie do tradycyjnej historiografii skupionej na dyplomacji, wojnach, narodach i organizmach politycznych, socjologia historyczna instytucji politycznych lat 70. zakładała, że ustrój polityczny czy typ organizacji ciała politycznego są raczej konsekwencją zmieniających się warunków społecznych niż zabiegów dyplomatycznych i militarnych dynastii czy wielkich postaci historycznych.

Sądzę, że dla kształtu socjologii historycznej lat 70. XX w. najważniejszy był fakt, że w tym czasie na amerykańskich wydziałach socjologicznych – kluczowych dla powojennej socjologii w ogóle – miała szansę ukształtować się socjologia radykalna, inspirowana marksizmem. Podkreślała swoje związki z Nową Lewicą, była zainteresowana grupami i regionami pomijanymi przez wcześniejszą socjologię. Myślę, że z tą właśnie tendencją można wiązać popularność studiów – w których celowali Charles Tilly i Theda Skocpol – nad zjawiskami uznanymi przez funkcjonalistyczne koncepcje ładu społecznego za „anomalie”: rewolucjami, buntami, zbiorową przemocą.

Z przeżyciem pokoleniowym i antyscjentystycznym nastawieniem socjologów historycznych wiążą się kolejne dwie cechy: internacjonalizm, przynajmniej deklaracyjny, oraz zaangażowanie polityczne. To ostatnie wiązało się z faktyczną działalnością polityczną lub częściej – z nadaniem pracy intelektualnej politycznego wymiaru i przesłania. Przekonująca interpretacja narodzin dyscypliny autorstwa Skocpol i Grinberga daje nowolewicowy, polityczno-ideowy portret tej grupy z przełomu lat 60. i 70. XX w.: odrzucenie zarówno „realnej liberalnej demokracji”, jak i „realnego socjalizmu”; wyjście poza spór ideologiczny narzucony przez zimną wojnę; antykolonializm, antyimperializm i pacyfizm, antyrasizm i wreszcie antyseksizm. Popularność humanistycznego, nieradzieckiego marksizmu

wśród socjologów historycznych lat 70. XX w. miała – obok politycznych – także źródła teoretyczne. Jak przekonywał Perry Anderson, „jest on jedynym sposobem myślenia, który konsekwentnie łączył analizę dynamiczną i strukturalną, jest jednocześnie czysto historyczny (nie uznaje ponadhistorycznych bytów) i radykalnie funkcjonalistyczny (społeczeństwa są istotnymi całościami)” (Anderson 1962).

/// W kontynentalnej Europie prawie wcale, w USA słabo, ale na peryferiach! Teraz

Jak wcześniej wspomniałam, ASA ma dwie sekcje związane z socjologią historyczną. Założona w 1980 r. sekcja Ekonomii Politycznej Systemów-Światów bezpośrednio odwołuje się do dorobku Immanuela Wallersteina, a powstała w 1982 r. sekcja Socjologii Historycznej i Porównawczej ma mniej wyraźny profil ideowy. Najbardziej bodaj znanym w Polsce autorem związanym z tą pierwszą jest Jason W. Moore, autor *Capitalism and the Web of Life* (2006) i redaktor wydanego po polsku zbioru *Antropocen czy kapitałocen? Natura, historia i kryzys kapitalizmu* (2021). Z kolei cytowany już Steinmetz, zaangażowany w prace drugiej sekcji, uważa, że recepcja zanurzonych w myśleniu historycznym Bourdieńskich koncepcji habitusu i pola stanowi obecnie najbardziej ożywczą siłę dla dyscypliny (Steinmetz 2018). Jak przekonuję dalej, socjologia historyczna nie wyodrębniła się też wyraźnie od socjologicznego mainstreamu w głównych europejskich stowarzyszeniach socjologicznych. Rozwijają się natomiast na peryferiach i badając regiony peryferyjne, a w rozwoju tym kluczową rolę odegrał Wallerstein i recepcja jego prac.

Sekcja socjologii historycznej istnieje w International Sociological Association (ISA) dopiero od 2016 r., a wcześniej funkcjonowała jako grupa robocza socjologii porównawczej i historycznej. Kontynentalne stowarzyszenia socjologiczne rzadziej mają takie sekcje. Brytyjskie Stowarzyszenie Socjologiczne (BSA) utworzyło ją w 2012 r. Europejskie Stowarzyszenie Socjologiczne nie ma wśród swoich 37 sieci badawczych sekcji poświęconej socjologii historycznej. Chociaż badania historyczno-porównawcze Tocqueville’a i Webera historyczne wyjaśnienia współczesnych mu zjawisk gospodarczych stanowią nieustanną inspirację dla socjologów historycznych, sekcja taka nie istnieje ani w Niemieckim Stowarzyszeniu Socjologicznym (GSA), ani we Francuskim Stowarzyszeniu Socjologicznym (FSA). To, że socjologia historyczna została uznana za osobną poddziedzinę i zinstytucjonalizowana w USA w latach 80., a następnie rozpoznana w ISA (ale

nie w ESA), która skupia badaczy ze społeczeństw zarówno zachodnich, jak i niezachodnich, zasługuje na interpretację. Moje wstępne wyjaśnienie jest następujące.

Inaczej niż na Starym Kontynencie w USA socjologia głównego nurtu kształtowała się w ciągu pierwszej połowy XX w. jako obszar wiedzy uniwersyteckiej mający pragmatycznie odpowiadać na bieżące wyzwania społeczne. Najwcześniejsza socjologia amerykańska wzorowała się na naukach przyrodniczych, a nie historii, i poszukiwała praw ogólnych (Calhoun, red. 2010). Jednak pierwszy w USA wydział socjologiczny na Uniwersytecie Chicagowskim skupiał w okresie międzywojennym empirycznych badaczy miejskich. Powstałe w ramach Szkoły Chicagowskiej prace Louisa Wirtha, Thomasa i Znanieckiego, Roberta Parka i Ernesta Burgessa wspierały pracowników socjalnych w dobie masowej imigracji i uprzemysłowienia w rozwiązywaniu bieżących, palących miejskich problemów społecznych (Lee 2018).

Gdy dociekania i spekulacje historyczne pojawiły się w amerykańskich naukach społecznych po II wojnie światowej, stało się to, jak przekonuje Steinmetz (2010), pod wpływem uczonych z Niemiec, którzy w USA znaleźli azyl. Jego argument, że to spotkanie między niemiecką tradycją teoretyzowania i patrzenia w przeszłość a amerykańską tradycją empiryczną w latach 40., 50. i 60. XX w. było kluczowe, skryształizował się i zinstytucjonalizował za sprawą kolejnego pokolenia badaczy, urodzonych w USA i dojrzewających w bujnych latach 60. Sądzę, że to podejście, odstające od głównego nurtu socjologii amerykańskiej, wymagało rozpoznania, osobnej nazwy i sekcji w ramach krajowego towarzystwa socjologicznego. Inaczej sprawy ułożyły się w socjologii francuskiej, gdzie historyczne dociekania i wyjaśnienia, wrażliwość na historycznie kształtowane różnice regionalne i klasowe były częścią mainstreamu i pozostają w nim. Najbardziej charakterystyczną ilustracją tej tendencji są prace powstające w ramach szkoły Pierre'a Bourdieu, które już od lat 60. przedstawiały społeczeństwo algierskie, a potem francuskie w ich historycznej i kulturowej złożoności (Yacine 2004). W powojennych Niemczech z kolei, jak twierdzi Steinmetz (2010), socjologia historyczna nie odbudowała swoich wpływów z czasów Republiki Weimarskiej, a odwołania historyczne stały się kłopotliwe i rzadkie, bo musiałyby dotyczyć także nazizmu.

Ukształtowanie się w ISA sekcji socjologii historycznej w ciągu kilkunastu początkowych lat XXI w. było związane z jednej strony z działalnością w tej organizacji oraz światową popularnością prac Immanuela Wallersteina, a z drugiej – z zaangażowaniem latynoamerykańskich i euro-

pejskich socjologów (zwłaszcza niemieckich, pozbawionych swojej sekcji) zainteresowanych globalizacją i wielością modernizacji. Na zjeździe ISA w 2021 r. przewodnicząca komitetu badawczego socjologii historycznej, Manuela Boatcă, wygłosiła wykład poświęcony zmarłemu w 2019 r. Wallersteinowi i wypracowanej przez niego, wciąż rozwijanej analizie systemów-światów. Sam Wallerstein, afrykanista z pierwszego wykształcenia, był przewodniczącym ISA w latach 1994–1998, a wcześniej i później jego aktywnym uczestnikiem, wygłaszającym referaty na niemal każdym zjeździe od 1959 r., zasiadającym w radzie programowej lub prowadzącym sesje. W eseju opublikowanym po śmierci Wallersteina podkreślano jego zasługi w „organizowaniu regionalnych konferencji, które wychowały nowe pokolenia socjologów, którzy zostali następnie liderami socjologii w swoich krajach oraz w ISA” (Dufoix i Hanafi 2021). Autorzy artykułu podkreślają szczególnie intensywne kontakty Wallersteina z badaczami z Ameryki Łacińskiej i świata arabskiego.

Prace Wallersteina i innych socjologów historycznych z jego pokolenia, jak Charlesa Tilly’ego czy Thedy Skocpol, pozostają atrakcyjne w świecie niezachodnim, ponieważ uwzględniały w swoich badaniach rejony peryferyjne. We władzach zglobalizowanej obecnie ISA swoich przedstawicieli mają socjologowie z niezachodniego świata Ameryki Łacińskiej, Afryki i Azji, których społeczeństwa nie zostały opisane w klasycznych teoriach socjologicznych i którzy znają odmiennosc od klasycznych (czyli zachodnich) ścieżek rozwoju. Socjologia historyczna złotego okresu amerykańskiego, problematyzująca miejsce i epokę historyczną, może się im wydawać szczególnie atrakcyjna. Jak można sądzić, istotną rolę odgrywa też antykapitalistyczne zaangażowanie socjologii historycznej – zwłaszcza w Ameryce Łacińskiej, kolebce teorii zależności i miejscu, gdzie wyjątkową popularnością cieszą się prace Wallersteina. Skłonność do zajmowania się regionami niezachodnimi i peryferyjnymi oraz lewicowe, antykapitalistyczne zaangażowanie socjologii historycznej wyraźnie dostrzegalne jest na łamach dwóch najważniejszych periodyków dziedziny: „Journal of Historical Sociology” i „Comparative Studies in Society and History”.

/// Polskie wysiłki socjologiczno-historyczne

Sekcja Socjologii Historycznej PTS powstała w dużej mierze właśnie jako sekcja badaczy peryferyjności, szukająca odmienności polskich i sąsiednich społeczeństw od klasycznych ścieżek i porównania ich z innymi niezachodnimi, peryferyjnymi społeczeństwami.

Nasza sekcja powstała na początku 2021 r., w środku obostrzeń pandemicznych i przynajmniej częściowo dzięki nim, jako że spotkania na Zoomie sprzyjały kontaktom ludzi mieszkających w różnych miastach, którzy przed pandemią widywali się niekiedy raz na kilka lat. Rejestracje sekcji w lutym 2021 r. poprzedziły ponad dwa lata spotkań w ramach seminarium „Czwartki z socjologią historyczną”, wspólnego przedsięwzięcia Instytutu Socjologii i Ośrodka Kultury Francuskiej Uniwersytetu Warszawskiego oraz Oddziału Warszawskiego PTS, zainicjowanego przez Jarosława Kiliasa, Adama Leszczyńskiego, Nicolasa Masłowskiego i Michała Rauszera. W ciągu ostatnich trzech lat gościło ono prawie 50 historyków, socjologów i kulturoznawców⁵. Jarosław Kiliś i Nicolas Masłowski są też członkami rady redakcyjnej wydawanego przez Uniwersytet Karola w Pradze czasopisma „Historická sociologie (Historical Sociology)”. Jak informuje nota redakcyjna, specjalizuje się ono w publikacji wyników badań nad „długimi procesami społecznymi [...], modernizacją i globalizacją” zarówno w regionie Europy Środkowo-Wschodniej, jak i niezachodnich części świata⁶.

Jednak już w roku 2014 Borys Cymbrowski i Krzysztof Frysztacki zorganizowali konferencję „Socjologia historyczna. Wokół wyzwań teoretycznych i praktyki badawczej”. Była ona bodaj pierwszą w Polsce konferencją, w której tytule pojawiła się nazwa dyscypliny. Jej pokłosiem był tom artykułów, a także świadomość – że tak to górnolotnie określe – intelektualnej wspólnoty (Cymbrowski i Frysztacki, red. 2015)⁷.

W październiku 2021 r. w Instytucie Socjologii w Krakowie odbyła się konferencja założycielska sekcji, zatytułowana „Re: start. Socjologia historyczna. Problemy, metody, rozwiązania”, w której obok koleżeństwa z sekcji wzięli udział badacze różnych pokoleń, z przewagą 30-latków z uniwersytetów w Krakowie, Łodzi, Lublinie, Wrocławiu i Warszawie. Kiloro z jej uczestników publikuje teksty w niniejszym numerze tematycznym „Stanu Rzeczy”.

Na numer ten składa się 10 tekstów badaczy z różnych pokoleń i ośrodków badawczych. W pierwszej części *Wyjaśnianie historyczne w socjologii* znajdują się teksty stanowiące autorefleksję na temat naszej dziedziny

⁵ Pełna lista spotkań znajduje się na: <https://www.facebook.com/groups/606811919731350>; dostęp: 5.04.2022.

⁶ <https://historicalsociology.cuni.cz/HS-37.html#2>; dostęp: 11.04.2022.

⁷ Prace polskich socjologów z tej dziedziny to także: Kolasa-Nowak 2001; Nijakowski 2013; Kula 2013; Płatek 2020; Wojakowski 2011; Brzechczyn 2016; Sosnowska 2004; Kiliś 2016; Masłowski, Arnason 2015; Marzec, Zysiak, Śmiechowski, Piskala, Kaźmierska, Burski 2018; Leszczyński 2020; Rauszer 2021.

– autorefleksję historyczną i teoretyczną. Takie nachylenie charakteryzuje formacyjną fazę różnych przedsięwzięć, także instytucjonalizacji dyscyplin naukowych. Teksty zgromadzone w drugiej części *Od fin de siècle do epoki gierkowskiej. Socjologiczne badania nad przeszłością* reprezentują mikrosocjologię historyczną lub proponują historyczne wyjaśnianie współczesnych zjawisk społecznych. Ułożyliśmy je chronologicznie, tak jak wskazuje pierwsza część tytułu. Numer zamyka trójgłos – dwójki socjologów i historyka – na temat *Ludowej historii Polski* autorstwa historyka Adama Leszczyńskiego oraz *Siby podporządkowanych i Bękartów pańszczyzny* etnografa i kulturoznawcy Michała Rauszera.

Bibliografia:

/// Acemoglu D., Robinson J.A. 2014. *Dlaczego narody przegrywają. Źródła władzy, pomysłowości i ubóstwa*, tłum. J. Łoziński, Zysk i s-ka.

/// Acemoglu D., Robinson J.A. 2022. *Wąski korytarz. Państwa, społeczeństwa i losy wolności*, tłum. F. Filipowski, Zysk i s-ka.

/// Anderson P. 1962. *Portugal and the End of Ultra-Colonialism. Pt. 1*, „New Left Review”, no. 1. <https://newleftreview.org/issues/i15/articles/perry-anderson-portugal-and-the-end-of-ultra-colonialism-part-i>; dostęp: 5.04.2022.

/// Braudel F. 2019. *Kultura materialna, gospodarka i kapitalizm XV–XVIII wiek. T. 1–3*, PIW.

/// British Sociological Association, Historical and Comparative Sociology Study Group. <https://www.britisoc.co.uk/groups/study-groups/historical-comparative-sociology-study-group/>; dostęp: 11.12.2021.

/// Brzechczyn K. 2016. *Miejsce metody porównawczej w teorii rewolucji Thedy Skocpol. Próba eksplikacji w aparaturze pojęciowej idealizacyjnej teorii nauki*, „Filozofia Nauki”, nr 4, s. 49–72.

/// Calhoun C., red. 2007. *Sociology in America: A History*, University of Chicago Press.

/// Chirot D. 1984. *The Social and Historical Landscape of Marc Bloch*, [w:] *Vision and Method in Historical Sociology*, red. T. Skocpol, Cambridge University Press, s. 22–46.

/// Cymbrowski B., Frysztański K., red. 2015. *Socjologia historyczna. Socjologia historyczna. Wokół wyzwań teoretycznych i praktyki badawczej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.

/// Dufoix S., Hanafi S. 2020. *I. Wallerstein. A Towering Sociologist and Intellectual*, „Global Dialogue”. <https://globaldialogue.isa-sociology.org/i-wallerstein-a-towering-sociologist-and-intellectual/>; dostęp: 5.04.2022.

/// European Sociological Association. <https://www.europeansociology.org/research-networks>; dostęp: 11.12.2021.

/// Feagin J.R., Tilly Ch., Williams C.W. 1972. *Subsidizing the Poor: A Boston Housing Experiment*, Lexington Books.

/// Fox-Genovese E. 1988. *Within the Plantation Household: Black and White Women of the Old South*, University of North Carolina Press.

/// French Sociological Association. <https://afs-socio.fr/rts/>; dostęp: 11.12.2021.

/// Genovese E. 1972. *Roll, Jordan, Roll, The World the Slaves Made*, Vintage Books.

/// German Sociological Association. <https://soziologie.de/en/sections>; dostęp: 11.12.2021.

/// Grabski A.F. 2000. *Przemiany historiografii europejskiej po II wojnie światowej*, [w:] tegoż, *Zarys historii historiografii polskiej*, Wydawnictwo Poznańskie, s. 186–198.

/// Grinberg D. 2001. *Problematyka przemocy związanej z tzw. erą przemysłową (Industrial Age) w perspektywie Nowej Historii Społecznej oraz socjologii historycznej*, [w:] *Człowiek i agresja. Głosy o nienawiści i przemocy. Ujęcie interdyscyplinarne*, Sic, s. 154–172.

/// International Sociological Association, Research Committee of Historical Sociology. <https://www.isa-sociology.org/en/research-networks/research-committees/rc56-historical-sociology/>; dostęp: 11.12.2021.

/// Judt T. 2010. *Powojnie. Historia Europy od roku 1945*, tłum. R. Bartold, Rebis.

/// Katznelson I. 1981. *City Trenches: Urban Politics and the Patterning of Class in the United States*, Pantheon Books.

- /// Kilias J. 2016. „Sources of Social Power” Michaela Manna. Neoweberowska socjologia historyczna i jej polskie echa, „Studia Socjologiczne”, nr 1, s. 269–287.
- /// Kilias J. 2017. *Goście ze Wschodu. Socjologia polska lat sześćdziesiątych XX wieku a nauka światowa*, Nomos.
- /// Kolasa-Nowak A. 2001. *Socjolog w poszukiwaniu przeszłości. Socjologia historyczna Charlesa Tilly’ego*, „Studia Socjologiczne”, nr 4, s. 11–41.
- /// Kula M. 2013. *Polskie powstania narodowe jako przedmiot analizy socjologii historycznej*, DiG.
- /// Lee R.M. 2018. *Interviewing, Social Work, and Chicago Sociology in the 1920s*, „Qualitative Social Work”, no. 5, s. 639–658.
- /// Leszczyński A. 2020. *Ludowa historia Polski. Historia wysiłku i oporu. Mitologia panowania*, WAB.
- /// Lipset S.M. 1979. *The First New Nation: The United States in Historical and Comparative Perspective*, W.W. Norton & Company.
- /// Lipset S.M. 1990. *Continental Divide: The Values and Institutions of the United States and Canada*, Routledge.
- /// Lipset S.M. 1997. *American Exceptionalism: A Double-Edged Sword*, W.W. Norton & Company.
- /// Lipset S.M., Marks G. 2000. *It Didn't Happen Here: Why Socialism Failed in the United States*, W.W. Norton & Company.
- /// Marzec W., Zysiak A., Śmiechowski K., Piskala K., Kaźmierska K., Burski J. 2018. *From Cotton and Smoke. Łódź – Industrial City and Discourses of Asynchronous Modernity 1897–1994*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- /// Masłowski N., Arnason J.P. 2015. *Situating Historical Sociology*, „Historicka sociologie”, č. 2, s. 5–8.
- /// Mills W. 1956. *Elita władzy*, Książka i Wiedza.
- /// Mills W. 1965. *Białe kołnierzyki. Amerykańskie klasy średnie*, tłum. P. Graff, Książka i Wiedza.
- /// Moore Jr B. 1966. *Social Origins of Democracy and Dictatorship: Lord and Peasant in the Making of the Modern World*, Beacon Press.
- /// Moore J.W. 2006. *Capitalism and the Web of Life*, Verso.

- /// Moore J.W. 2021. *Antropocen czy kapitalocen? Natura, historia i kryzys kapitalizmu*, tłum. K. Hoffmann, P. Szaj, W. Szweb, Wydawnictwo WBPiCAK.
- /// Morawska E. 1984. *For Bread with Butter: The Life-Worlds of East Central Europeans in Johnstown, Pennsylvania 1890–1940*, Cambridge University Press.
- /// Morawska E. 1996. *Insecure Prosperity: Small-Town Jews in Industrial America 1890–1940*, Princeton University Press.
- /// Nijakowski L. 2013. *Rozkosz z emsty. Socjologia historyczna mobilizacji ludobójczej*, Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- /// Platek D. 2020. *Spór polityczny w Iranie i Imperium Osmańskim. Studium z socjologii historycznej rewolucji konstytucyjnych*, Wydawnictwo Libron.
- /// Polanyi K. 2010. *The Great Transformation: the Political and Economic Origins of our Time*, Beacon Press.
- /// Rauszer M. 2021. *Siła podporządkowanych*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- /// Skocpol T. 1979. *State and Social Revolutions: A Comparative Analysis of France, Russia and China*, Cambridge University Press.
- /// Skocpol T. 1984. *Sociology's Historical Imagination*, [w:] *Vision and Method in Historical Sociology*, red. T. Skocpol, Cambridge University Press, s. 1–21.
- /// Smith D. 1991. *The Rise of Historical Sociology*, Temple University Press.
- /// Sosnowska A. 2004. *Zrozumieć zacołanie. Spory historyków o Europę Wschodnią (1947–1994)*, Trio.
- /// Steinmetz G. 2010. *Ideas in Exile: Refugees from Nazi Germany and the Failure to Transplant Historical Sociology into the United States*, „International Journal of Politics, Culture, and Society”, no. 1, s. 1–27.
- /// Steinmetz G. 2018. *Bourdieusian Field Theory and the Reorientation of Historical Sociology*, [w:] *The Oxford Handbook of Pierre Bourdieu*, red. T. Medvetz, J.J. Sallaz, Oxford University Press. <https://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780199357192.001.0001/oxfordhb-9780199357192-e-28>; dostęp: 11.12.2021.
- /// Stobiecki R. 2020. *Historiografia PRL. Zamiast podręcznika*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- /// Szacki J. 1981. *Historia myśli socjologicznej*, PWN.

- /// Thompson E.P. 1963. *The Making of the English Working Class*, Pantheon Books.
- /// Tilly Ch. 1979. *Repertoires of Contention in America and Britain, 1750–1830*, [w:] *The Dynamic of Social Movements*, red. M. Zald i in., Winthrop, s. 167–338.
- /// Tilly Ch. 1981. *As Sociology Meets History*, Academic Press.
- /// Tilly Ch. 1984. *Big Structures, Large Processes, Huge Comparisons*, Russell Sage Foundation.
- /// Tilly Ch. 1990. *Coercion, Capital, and European States, AD 990–1990*, Basil Blackwell.
- /// Tilly Ch., Tilly L., Tilly R. 1975. *The Rebellious Century (1830–1930)*, Harvard University Press.
- /// Tocqueville A. de. 1976. *O demokracji w Ameryce*, tłum. M. Król, PIW.
- /// Trimberger K. 1984. *E.P. Thompson: Understanding the Process of History*, [w:] *Vision and Method in Historical Sociology*, red. T. Skocpol, Cambridge University Press, s. 211–243.
- /// Wallerstein I. 2011. *The Modern World-System I: Capitalist Agriculture and the Origins of the Capitalist World-Economy in the Sixteenth Century*, University of California Press.
- /// Wojakowski Ł. P. 2011. *Państwo i zmiana społeczna w teoriach amerykańskiej socjologii historycznej*, Nomos.
- /// Yacine T. 2004. *Pierre Bourdieu in Algeria at War: Notes on the Birth of an Engaged Ethnosociology*, „Ethnography”, no. 4, s. 487–509.
- /// Zadencka M. 2015. *Polish Exile Historians at the International Historical Congress*, [w:] *East and Central European History Writing in Exile 1939–1989*, red. M. Zadencka, A. Plakans, A. Lawaty, Leiden, Brill, s. 156–189.
- /// Żarnowski J. 2007. *Historia społeczna w XXI wieku*, [w:] *Metamorfozy społeczne. Badania nad dziejami społecznymi XIX i XX w.*, IH PAN, s. 9–38.

/// **Anna Sosnowska** – socjolożka historyczna w Ośrodku Studiów Amerykańskich UW. Interesuje się socjologicznym wymiarem debat historycznych i ich społecznym znaczeniem. Bada relacje polskich społeczności z materialnym i społecznym otoczeniem w miastach amerykańskich. Jej obecny projekt to „Społeczności polskie w Nowym Jorku i Chicago w perspektywie historyczno-porównawczej”. Opublikowała *Zrozumieć zacofanie. Spory historyków o Europę Wschodnią 1947–1994* (2004), *Polski Greenpoint a Nowy Jork. Gentryfikacja, stosunki etniczne i imigrancki rynek pracy na przełomie XX i XXI wieku* (2016) i *Explaining Economic Backwardness: Post-1945 Polish Historiography on Eastern Europe* (2019).

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0416-1181>

E-mail: aksosnow1@uw.edu.pl